ΓΡΑΦΕΙ Ο **ΦΙΛΙΠΠΟΣ Δ. ΔΡΑΚΟΝΤΑΕΙΔΗΣ**

Εργάτες στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας το 1922

Sven Beckert

Βαμβάκι: μια ιστορία της παγκοσμιοποίησης

Η εξιστόρηση για την ανάπτυξη της βιομηχανίας βαμβακιού ως επιβεβαίωση του όρου «πολεμικός καπιταλισμός»

Το βιβλίο των ιστορικών (μητέρας και γιου) Αϊρις και Αλαν Μακφερλέιν, που κυκλοφόρησε το 2009, είχε τον τίτλο *Η αυτοκρατορία του τσαγιού (The Empire of Tea)*. Ηταν η πρώτη πραγματεία για τη σημασία ενός ταπεινού φυτού, τα αποξηραμένα φύλλα του οποίου οι βουδιστές της Κίνας του 4ου π.Χ. αιώνα βουτούσαν σε ζεστό νερό κατά τη διάρκεια τελετουργιών διαλογισμού, τα άφηναν εκεί να κατακαθίσουν και κατόπιν έπιναν, όπως έλεγαν, «τον χυμό» τους. Ονόμαζαν το φυτό «τσάι». Σήμερα, οι ποσότητες νερού που απαιτούνται για να πίνουν μια ημέρα τσάι οι άνθρωποι στα μήκη και πλάτη της Γης είναι λίγο μικρότερες από τις καθημερινές ποσότητες πάσας χρήσης σκέτου νερού. Χρειάστηκαν δύο και πλέον χιλιετίες για να μετατραπεί ένα τελετουργικό τοπικό ρόφημα σε μία πλανητική αγορά, που διαμορφώθηκε περνώντας από την Κίνα στην Ινδία, στον μουσουλμανικό κόσμο, στην Ευρώπη και στις άλλες ηπείρους.

Αυτό υπήρξε το έργο της Ευρώπης των περιηγήσεων, των ανακαλύψεων, της μεταφοράς τεχνογνωσίας από την Ασία στη Δύση, της κατάκτησης και εκμετάλλευσης τεράστιων γεωγραφικών περιοχών, της βίαιης και πολεμικής πολιτικής εις βάρος των παραγωγών, αλλά και ταυτόχρονα ένα από τα αίτια της ανάπτυξης της πρώτης Βιομηχανικής Επανάστασης (1750), οι μηχανές της οποίας έσπευδαν να ικανοποιήσουν τη διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση, δημιουργώντας ταυτοχρόνως δίκτυα υποδομών, μεταφορών, εμπόρων και μεσαζόντων, οικονομικών προνομίων και προστασίας στο πλαίσιο ενός ανταγωνισμού που έβλαπτε μέχρις εξοντώσεως τις ντόπιες κοινότητες, ανίσχυρες να διατηρήσουν πατροπαράδοτες δομές για την επιβίωσή τους. Ο Andrew B. Liu, στη μελέτη του *Πόλεμος του τσαγιού: Μια ιστορία του καπιταλισμού στην Κίνα και στην Ινδία (Tea War: A History of Capitalism in China and India*, Yale University Press, 2020) τεκμηριώνει πως ο πολυδιάστατος καπιταλισμός, με ειδικότερη ροπή χρήσης «πολεμικού καπιταλισμού», είναι το παράδειγμα της ολοκληρωτικής οικονομικο-πολιτικής κυριαρχίας στον κόσμο, αρχής γενομένης από την Κίνα και την Ινδία, που συνεχίζουν πάντως την ιστορία του τσαγιού. Οσο για τον όρο «πολεμικός καπιταλισμός», πρόκειται για την άμεση ή μέσω τρίτων παρουσία ντόπιων ή και ξένων ενόπλων, οι οποίοι είτε απευθείας, είτε μέσω τρίτων δημιουργούν οικονομικο-πολιτικές σταθερότητες σε περιοχές αστάθειας σε συνεργασία με κυβερνήσεις και κεφαλαιούχους.

Ο όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στο βιβλίο *Η Αυτοκρατορία του Βαμβακιού* (2014) του καθηγητή Αμερικανικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ Σβεν Μπέκερτ και αποτελεί τον άξονα της πολυσέλιδης μελέτης του, όπου οι πρωτογενείς πηγές δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης των ενδιάμεσων και τελικών συμπερασμάτων. Πρόκειται κατ' ουσία για την ολοκλήρωση της «Παλαιάς και Καινής Διαθήκης» του βαμβακιού: γένεση, έξοδος από τον Παράδεισο, φυγές και πληγές φαραώ, προφήτες, μεσσίες, σταυρωτές, ιούδες, λόγοι αποστόλων. Βέβαιο ότι ανοίγονται προοπτικές γόνιμων αντιρρήσεων, ερμηνειών και σχολιασμών, όχι όμως αμφιβολιών για την εξαντλητική πληρότητα του έργου. Ο υπότιτλος «Μία παγκόσμια ιστορία» είναι απολύτως ακριβής: από τους προκολομβιανούς πολιτισμούς που καλλιεργούσαν το βαμβάκι για ύφανση, στην Ασία (κυρίως στην Ινδία) και μετά τις ανακαλύψεις στη Βόρεια και Νότια Αμερική, αλλά και στην Ανατολική Αφρική (με κέντρο την Αίγυπτο), η Ευρώπη, παραγωγός ελάχιστων ποσοτήτων, μεταβάλλεται σε κέντρο εκμετάλλευσης αυτής της πρώτης ύλης, καθιστώντας τη Μεγάλη Βρετανία (ιδιαιτέρως τις πόλεις Μάντσεστερ και Λίβερπουλ) το κέντρο της «αυτοκρατορίας του βαμβακιού», πριν αυτό μεταφερθεί στον Νότο των ΗΠΑ. Σήμερα, οι βαμβακότοποι έχουν επιστρέψει στην Ασία. Και η πρόβλεψη είναι πως η ζήτηση βαμβακιού θα εξακολουθήσει να αυξάνεται, αφήνοντας πίσω της, καθώς έπραξε στο παρελθόν, κατεστραμμένους και έρημους τόπους, όπως η λίμνη Αράλη, που έχει πια αποξηραθεί.

Επιστρέφοντας στο τσάι: αν ένα φυτό, το οποίο δεν απαιτεί πολύπλοκες διαδικασίες ώσπου να φτάσει προς χρήση στον τελικό αγοραστή του (που με τη σειρά του δεν έχει άλλο να κάνει παρά να το ρίξει σε καυτό νερό)· αν, λοιπόν, αυτό το φυτό προσανατόλισε την οικονομία στην ταχύτερη δυνατή μεγιστοποίηση του θετικού αποτελέσματος, αρχής γενομένης από την πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση, αν μεσολάβησε για την οικοδόμηση των πολιτικών αυτοκρατοριών Αγγλίας, Γαλλίας, προηγηθείσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τι μπορεί να πει κανείς για το ταπεινό βαμβάκι, ο καρπός του οποίου, για να φτάσει στον τελικό αγοραστή του, έχει ανάγκη σποράς και συγκομιδής, εκκοκκισμού, αφαίρεσης οποιουδήποτε σκουπιδιού, μάζεμά του σε μπάλες συγκεκριμένου λίγο - πολύ βάρους, γνέσιμο, ετοιμασία νήματος και κλωστής συγκεκριμένου πάχους, ύφανση, βάψιμο, κόψιμο και ράψιμο σε σχήματα και μεγέθη, παραγωγή σειράς προϊόντων νοικοκυριού και ένδυσης, υποκείμενης σε παραδοσιακές απαιτήσεις, σε μόδες;

Τι να πει κανείς για καθεμία και για όλες τις ανάγκες οργάνωσης, μεταφοράς, επεξεργασίας, χωρίς τις οποίες το τελικό προϊόν δεν μπορεί να υπάρξει; Πώς να φανταστεί κανείς ότι οι αφρικανοί ηγεμόνες μάζευαν υπηκόους τους για να τους στείλουν δούλους στον Νέο Κόσμο, ντανιασμένους σε λογιών πλεούμενα, όπως ντανιάζουμε παλέτες; Πώς να πιστέψει κανείς ότι εκείνο το φορτίο δούλων δηλωνόταν «εμπόρευμα» και κατά τη διάρκεια του πλου, ο άρρωστος, ο αφυδατωμένος, ο πεινασμένος δούλος πετιόταν στη θάλασσα και ο ναυλωτής προσέφευγε στα δικαστήρια και πετύχαινε αποζημίωση για όποια απώλεια του «εμπορεύματός» του; Οσο για τους αφρικανούς ηγεμόνες, δεν αμείβονταν για τον κόπο τους με μπιχλιμπίδια, αλλά με βαμβακερά υφάσματα σε συγκεκριμένες ποσότητες και ποιότητες ανά δούλο, καθώς και σε συγκεκριμένα χρώματα, με βεβαιωμένη προέλευση από την Ινδία.

Sven Beckert
Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΑΜΒΑΚΙΟΥ
Μτφ. Πελαγία Μαρκέτου
Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 816
Τιμή 27 ευρώ

Οι Ελληνες

Στην αυτοκρατορία του βαμβακιού, οι Ελληνες έπαιξαν από πολύ νωρίς ρόλο μεσάζοντα κατά την οθωμανική περίοδο και ως τα μέσα του 19ου αιώνα. Η Σμύρνη και η Θεσσαλονίκη ήταν κέντρα συγκέντρωσης πρώτης ύλης, η επεξεργασία της οποίας γινόταν σε πόλεις και χωριά της Μικράς Ασίας και των Ανατολικών Βαλκανίων, αλλά και παραγωγής υφασμάτων, που βάφονταν επιτόπου για τη μεγάλη αγορά της οθωμανικής επικράτειας ή έφευγαν σε ρολά με πλοία και καραβάνια προς την Ευρώπη. Η συνεργασία με τις βαμβακουπόλεις Μάντσεστερ και Λίβερπουλ ήταν δεδομένη. Ιδιαίτερα για τη Θεσσαλονίκη, το εμπόριο και η χρηματοδότησή του γινόταν από την εβραϊκή κοινότητα της πόλης. Υποστηρίζεται πως οι εκεί Εβραίοι, πάντοτε ευαίσθητοι σχετικά με τις δραστηριότητές τους, διακινούσαν μέσω ενός ευρύτατου δικτύου «αδελφών», κάθε είδους βαμβακερά σε διάφορες ποιότητες, ανάλογα με τη χώρα παράδοσης. Ας μην ξεχνάμε πως, στην άλλη άκρη της Ευρώπης, στην Αγγλία, η δυναστεία Ρότσιλντ ξεκίνησε από έναν εβραίο υφασματέμπορο, ο οποίος καθόριζε την παραγωγή των αγγλικών βαμβακουπόλεων.

Επανερχόμενοι στους Ελληνες, ας θυμηθούμε ότι ως πριν μερικές δεκαετίες, τα καλά βαμβακερά χαρακτηρίζονταν «Μέγκλα» και ήταν επιχείρημα πώλησης, αλλά και κοινωνικής αξίας όποιου φορούσε τέτοια ευδιάκριτης και ασύγκριτης ποιότητας πουκάμισα, παντελόνια, γιλέκα. Το «Μέγκλα» δεν ήταν τίποτε άλλο εκτός από την ελληνοποίηση του Made in England. Εννοείται πως εκείνα τα υφάσματα εισάγονταν από τη Μεγάλη Βρετανία. Μια όμως ποσότητα εισαγόταν από την Αίγυπτο, τη χώρα η οποία από την εποχή του Μωχάμετ Αλι (απαρχές του 19ου αι.), είχε αρχίσει την καλλιέργεια τοπικής ποικιλίας βαμβακιού, ύστερα από έρευνες και μελέτες γάλλου ειδικού, ο οποίος είχε διακρίνει την εξαιρετική ποιότητα της πρώτης ύλης. Η βαμβακοπαραγωγή, βαμβακουργία και υφασματουργία ήταν κρατική υπόθεση: το κράτος προσδιόριζε τις σπορές, υποχρέωνε τον πληθυσμό (σε κατάσταση δουλείας) να φροντίζει την καλλιέργεια, τη συγκομιδή και τη μεταφορά στις βαμβακουργίες, καθόριζε τη φορολογία από την πρώτη ύλη ως το τελικό προϊόν, προσδιόριζε τις εξαγωγές.

Από τα χρόνια του Μωχάμετ Αλι και μετά, οι έλληνες μεσάζοντες, έμποροι, επιχειρηματίες, καταγόμενοι στην πλειονότητά τους από μεγάλες πόλεις της Μικράς Ασίας και νησιά του Αιγαίου, πέτυχαν να μετατραπούν σε βαμβακοβιομήχανους, ανταγωνιστές των Αγγλων, οι οποίοι ενώ είχαν το πλεονέκτημα της αντιβασιλείας τους στην Ινδία, κατοχής της Κεϋλάνης και αποικιών στην Ανατολική Αφρική (πλεονέκτημα «πολεμικού καπιταλισμού»), δεν είχαν εκείνη τη συνολική κρατική και θεσμική δύναμη και εξουσία, αδιατάρακτη και μετά στην Αίγυπτο του Μωχάμετ Αλι.

Παράδειγμα πρωτεργάτη έλληνα επιχειρηματία στην Αίγυπτο είναι ο γεννημένος στην πόλη της Μυτιλήνης το 1854 Ιωάννης Ζερμπίνης, ο οποίος έφτασε στο μικρό χωριό Καφρ Ελ Ζαγιάτ («Χωριό του λαδά»), εκεί ίδρυσε την υφασματουργία του, χρησιμοποίησε εκλεκτές ποιότητες βαμβακιού και εν τέλει μετέτρεψε το άσημο και χαμένο «στο πουθενά» χωριό σε εμπορική κωμόπολη με τέτοια παραγωγή και τέτοια εμπορική δραστηριότητα, που έλαβε την ονομασία «Μάντσεστερ της Αιγύπτου». Η συνέχεια είναι γνωστή: μεγάλα ελληνικά ονόματα, μεγάλες ελληνικές οικογένειες, μεγάλοι ευεργέτες, ένας ιδιαίτερος αιγυπτιο-ελληνικός πολιτισμός άνθησε ως τα μέσα του 20ού αιώνα.

Το τσάι και το βαμβάκι συνδέονται: τσάι προσφερόταν κατά τις συναντήσεις του «πολεμικού καπιταλισμού» για την πρόοδο και ανάπτυξη των χρηματιστηρίων του βαμβακιού (τα πρώτα στις ΗΠΑ). «Το τσάι στις πέντε» (five o'clock tea) στα βρετανικά σαλόνια απολάμβαναν αστοί και μεγαλουσιάνοι, που φορούσαν εκλεκτά βαμβακερά. Το απολάμβαναν και οι φτωχοί, που φορούσαν παλιόρουχα. Ενας κόσμος «συζήτησης και κοινωνικότητας», παρών και σήμερα, έχει λάβει πλανητικές διαστάσεις ισότητας, χάρη στο τσάι. Το βαμβάκι είναι άλλη υπόθεση. Ο Σβεν Μπέκερτ δεν έχει αφήσει ασχολίαστη αυτή την πραγματικότητα. Είναι μια ακόμα αρετή του βιβλίου του. Αξιέπαινη η μετάφραση της Πελαγίας Μαρκέτου.